

NOSIRXOJA VALADI MANSURXOJANING “LAYLI VA MAJNUN” DOSTONIDA SHE’RIY PARCHALAR

Isagova Ellora Madamin qizi

ToshDO‘TAU 1-kurs tayanch doktoranti

+998905859551, isagovaellora@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Nosirxoja valadi Mansurxojaning Layli va Majnun dostoni va uning o‘ziga xos jihatlari haqida so‘z boradi. Dostonning ahamiyati, ayrim syujet o‘rinlari va dostondagi she’riy parchalar hamda ularning dostondagi ahamiyatiga to‘xtalib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: doston, xalq og‘zaki ijodi, yozma adabiyot, vazn, syujet, obraz,

Abstract: This article discusses the epic poem “Layli and Majnun” by Nasir Khoja Valadi Mansur Khoja and its unique aspects. The importance of the epic poem, some plot points and poetic fragments in the epic poem and their significance in the epic poem are discussed.

Keywords: epic poem, folk oral literature, written literature, verse, plot, image

Аннотация: В статье рассматривается эпическая поэма “Лейли и Меджнун” Насира Ходжи Валади Мансур Ходжи и её уникальные аспекты. Рассматривается значение эпической поэмы, некоторые сюжетные моменты и поэтические фрагменты в ней, а также их значение в эпосе.

Ключевые слова: эпическая поэма, устное народное творчество, письменная литература, стих, сюжет, образ

Sharq mumtoz adabiyoti taraqqiyotida mashhur ishqiy qissalar alohida o‘rin tutadi. Ana shunday yuksak badiiy an‘anaga aylangan syujetlardan biri — bu “Layli va Majnun” voqeasidir. Dastlab arab qabilalari orasida og‘zaki rivoyat

shaklida tarqalgan bu qissa o'zining chuqur ma'naviy mazmuni va universal g'oyaviy mohiyati bilan turli xalqlar adabiyotiga kirib bordi. "Layli va Majnun" syujeti asrlar davomida qayta-qayta yaratilgan va har bir davr adabiy jarayonida yangicha talqin topgan. "Layli va Majnun" syujetining turli davrlarda qayta talqin etilishi uning Sharq adabiy tafakkurida barqaror badiiy arxetip sifatida shakllanganidan dalolat beradi. Har bir ijodkor bu voqeani umumiy syujet asosida qayta yozar ekan, unda o'z davrining ijtimoiy-ma'naviy muammolarini, estetik qarashlarini va milliy ruhiyatini mujassamlashtirgan. Shu bois mazkur qissa nafaqat ishqiy-romantik syujet sifatida, balki Sharq mumtoz adabiyotining turli bosqichlarini bog'lovchi umumiy badiiy hodisa sifatida ham ahamiyatlidir.

Bugungi kunda "Layli va Majnun" syujeti nafaqat mumtoz adabiyotshunoslikda, balki zamonaviy komparativ tadqiqotlarda ham muhim o'rin egallamoqda. Chunki u turli madaniy muhitlarda qayta ishlab chiqilgan, milliy adabiyotlar o'rtasida mushtaraklik yaratgan hamda Sharq poetikasining boy imkoniyatlarini ochib bergan betakror badiiy merosdir. Bizning tadqiqotimizda ham xorazmlik ijodkor Nosirxoja valadi Mansurxojaning "Layli va Majnun" dostoni tahlil qilinadi.

Nosirxojaning hayoti va ijodi haqida to'liq ma'lumotlar saqlanmagan bo'lsa-da, uning bu asari orqali adabiy merosga qo'shgan hissasi alohida qadrlanadi. Nosirxoja XVIII asr va XIX asr boshlarida Xorazmda yashab ijod etgan deb taxmin qilinadi. Uning tug'ilgan yili, yashash joyi haqida biz ko'rgan manbalarda hozircha ma'lumot uchratmadik. Undan "Layli va Majnun" nomli xorazm lahjasida, xalq kitoblari ruhida yozilgan dostonining ikki nusxasi bizga ma'lum¹.

Ushbu dostonning ikki xil nusxasi mavjud bo'lib, ularning biri O'zbekiston SSR Fanlar Akademiyasi Adabiyot muzeyi qo'lyozmalari orasida 1886-yilda ko'chirilgan. Boshqa bir nusxasi esa Xorazmda yozilgan va 1872-yilga taalluqli.

¹ Jo'rayev K. Nosirxoja valadi Mansurxoja. -Jizzax: Sangzor nashriyoti, 2014. - B.3.

Nosirxoja valadi Mansurxojaning “Layli va Majnun” dostoni 159 va 211/II raqamlari bilan O‘ZR FA Alisher Navoiy nomidagi Davlat Adabiyot muzeyi qo‘lyozmalar xazinasida saqlanadi.

159 raqamli qo‘lyozma Qo‘qon qog‘ozda mayda nastaliq xatida qizil sarlavha va qora siyohda yozilgan. Bu qo‘lyozmada doston syujetiga mos 11 miniatyura ishlangan. Ushbu qo‘yozmaning oxiri yo‘qligi sababli kim tomonidan, qachon va qayerda ko‘chirilganligi ma’lum emas.

211/II raqamli qo‘lyozma esa yirik nastaliqda qora siyoh bilan ko‘chirilgan. Qo‘lyozmada bezaklar yo‘q va ushbu qo‘lyozmada dostonning boshlanish qismi mavjud emas.

Nosirxoja tomonidan yozilgan “Layli va Majnun” dostoni ham xalq orasidagi muhabbat, sadoqat, fojiaiy taqdir va jamiyatdagi axloqiy qadriyatlar singari mavzularni o‘zida mujassam etgan. Asarda Qays va Laylining fojiaiy taqdirlari chuqur lirizm asosida tasvirlanadi. Xususan, Laylining o‘limidan keyingi sahnalar, Majnunning fojiaiy holati, qabr ustidagi nolalari — bular xalq og‘zaki ijodining eng mashhur voqealarini eslatadi.

Yuqorida so‘z borgan ikki nusxaning tabdili 2014-yilda K.Jo‘rayev tomonidan amalga oshirilgan. Tabdil asosida bizga shu narsa ayon bo‘ladiki, Andalibga nisbat berilayotgan “Layli va Majnun” dostonidagi she’riy parchalar Nosirxoja dostonida ayrim so‘z o‘zgarishlar bilan deyarli bir xil. Bu xususida turkmanistonlik olim, filologiya fanlari nomzodi Ata Annaurovning fikrini ham isbot tarzida keltirishimiz mumkin. Shuningdek, asarni o‘qish davomida Sadi, Sadullo kabi taxalluslarga duch kelamiz. Bular esa Andalibning adabiy taxallusi emasligi hammamizga ma’lumligidan Nosirxoja valadi Mansurxojaning adabiy taxallusi degan fikrga bizni yetaklaydi. O‘rganishlarimiz davomida Turkiy adabiyot durdonalari nomi ostida nash etilgan kitoblar turkumining 94-jildida Andalibga nisbat berilgan “Layli va Majnun”dan qo‘shiqlar turkumi ostida kelgan

she'riy parchalar bir-ikki so'zlardagi o'zgarishlarni hisobga olmasa, Nosirxojaning dostonidagi she'rlar bilan bir xil. Bular orasida Andalibga nisbat berilib, keyinchalik Furqat davom ettirgan "Sayding qo'yober sayyod" deb boshlanuvchi she'r Majnun tilidan aytilgan muxammas ekanligi anglashiladi. Shu o'rinda Majnun uyida och nahor qolgan bolalari uchun g'ovoz, ya'ni naslli ho'kiz ovlayotgan ovchiga nisbatan uni bandi etmaslik uchun aytilgan, ya'ni Majnun tuzoqqa tushgan hayvonga hamdardlik ruhi aks etgan. Ushbu muxammasda hayvonning tutqunlikdagi og'ir holatini Majnun o'z holatiga juda chiroyli tashbehlar vositasida bayon qiladi:

Sayding qo'yober sayyod dil pora ekan mandek,

Cho'llarni kezib yurg'on sayyora ekan mandek,

Sar to sari hijrondin ham yora ekan mandek,

Sargashta g'arib bo'lgan ovvora ekan mendek,

Ol domingni bo'ynidin, bechora ekan mandek?!²

Mazkur muxammasdan ilhomlangan Furqat uni musaddas shaklida o'zgacha talqinda yozgan. E'tiborimizni tortgan ushbu muxammas Turkiy adabiyot durdonalari³da Andalibning "Layli va Majnunidan" berilgan she'riy parchalar qatorida Nosirxojaning dostonidagi muxammas bilan bir xil. Bu holatning sababi balki xalq orasida mashhur bo'lgan qo'shiqlar bilan bog'liqdir degan fikrga keldik. Biz esa ushbu maqolada Nosirxoja valadi Mansurxojaning "Layli va Majnun" dosotidagi she'riy parchalar va ularning badiiyati haqida so'z yuritmoqchimiz.

Nosirxoja dostoni Sharq dostonchilik an'alariga muvofiq yozilgan bo'lsa-da, muallif o'z asarini nasrda yozish bilan chegaralanmay, unga yana bir qator

² Jo'rayev K. Nosirxoja valadi Mansurxoja. -Jizzax: Sangzor nashriyoti, 2014. - B.62.

³ Qarang. Turkiy adabiyot durdonalari. 94-jild. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti,2022. - B.71.

janrlarni qo'shadi. Dostondagi she'riy parchalar umumiy 1193 misrani tashkil etadi. Ma'lumki, g'azal, murabba, muxammas, musaddas, mustazod kabi she'rlar bilan boyitilgan dostonlar so'z va soz birligida ijro etishga mo'ljallangan bo'ladi. Bu esa Xorazm dostonchiligi ta'siridir. Nosirxoja valadi Mansurxojaning dostoni ham shu usulda yozilgan. Uning tom ma'nodagi xalqchil shoir bo'lganligi, xalqning dili tubida, tili uchida turgan fikrlarni topib she'rga solgani, ko'ngilga yaqin, yurakka jiz etib tegadigan, o'quvchini to'liqlantiradigan, tuyg'ularini qitiqlaydigan so'z va iboralar, misralarni topib qo'llagani, ta'sirchan so'z, ibora va misralarni radifga chiqarib, asosiy urg'uni shunga berganida ham yaqqol namoyon bo'ladi.

Doston tarkibiga masnaviydan tashqari, muxammas, g'azal, munojot, mustahzod, musaddas va murabba kabi janrlar ham kiritilgan bo'lib, ular syujetning ta'sirchanligini oshirib, fikrning o'quvchi ongiga tezroq yetib borishini ta'minlaydi. "Layli va Majnun" dostoni tarkibida ham 15 ta g'azal, 15 ta murabba, 16 ta muxammas, 6 ta mustazod, 1 ta musaddas, 1 ta munojot va 2 ta masnaviy janridagi she'rlar keladi. Dostonning boshlanish qismida Layli va onasi o'rtasidagi suhbat esa aytishuv tarzida keladi.

Alg'araz, Layli maktabg'a boraman deb, onasi qo'ymay bir-biriga qarab bir so'z dedi:

Ey gulshani joni jahon, bog'i bahorim, bormag'il?!

Ruhi ravon, oromi jon, shirin zabonim, bormag'il?!

Layli: Arzim eshit, ey onajon, kuydurma jonim, qoy boray?!

Boshimg'a yiqma osmon, ey mehribonim, qo'y boray?!⁴

Yuqoridagi aytishuv 14 baytni tashkil etadi. Unda Laylining maktabga borishiga otasining qarshiligini onasi Layliga tushuntirmoqda. Mazkur parcha orqali biz onaizorning butun fe'l-atvorini anglaymiz. Or-nomus, eriga itoatkorlik uning

⁴ Jo'rayev K. Nosirxoja valadi Mansurxoja. -Jizzax: Sangzor nashriyoti, 2014. - B.25.

soʻzlaridan seziladi. Bir tarafdin farzand istagiga qarshilik onaning qalbini iztirobga ham soladi.

Maʼlumki, Navoiydan keyingi asrlarda muxammas yozish avj olgan va Nosirxoja dostonida ham koʻplab muxammaslarni koʻramiz. Muxammaslarning koʻp qismi qahramonlar ruhiy holatini ifodalash bilan bir qatorda voqealar bayoni uchun ham aytilgan. Dostondan keltirilgan parcha orqali fikrimizni isbotlaymiz:

Qays Laylining ishqidin beqaroru beorom boʻlib oh chekar erdi. Majnunning onasi aydi: “Sanga ne boʻldi, bu holda turursan?!”—dedi. Ammo, Qays onasiga faryod birla dardini bayon qilib, bir soʻz dedi:

Soqiyi ishq kelib berdi bu kun bir jom mango,
Gʻussayi dard-u alamdin bir necha inʼom mango,
Charxdin yetti zarar subh bilan shom mango,
Shakkar oʻrnigʻa zahar berdi bu kun kom mango,
Vaxsh ila koʻnglumgʻa na sabr bila orom mango.
...Berdi ustodi tariqat manga taʼlimi vafo,
Garchi koʻrsatsa bu yangligʻ yana ham javr-u jafo,
Xob-u xoʻrak hojat emas, icharim dard-u balo,
Yana el ogʻziga Qays otini Majnun qoʻy yano,
Ne desa holima ul Layloyi gulfom mango.

Dostonda uchraydigan 15 gʻazal gʻazal shoir fikrini isbotlab qolmay, dostonning umumiy mazmunini ochishga ham xizmat qiladi. Gʻ.Aliyevning maʼlumot berishicha, “Layli va Majnun” dostoni tarkibiga gʻazallarning kiritilishi Ashraf Marogʻiydan boshlanadi. Fuzuliy ham oʻzining “Layli va Majnun” dostonida dostonida Ashrafning bu anʼanasini davom ettiradi. Nosirxoja dostoni tarkibiga kiritilgan jami gʻazallar 90 baytni tashkil etadi. Gʻazallarning 2 tasi Layli, 10 tasi Majnun, 1 tasi Zayd, 1 tasi Laylining onasi va 1 tasi Sayyid bani Omiriy tilidan aytilgan. Majnun va Layli tilidan aytilgan gʻazallar qahramonlar ichki

kechinmalarni ifodalashga xizmat qiladi. Zayd tilidan aytilgan gʻazal esa Navfalshohga Majnunni tanishtirish uchun, Sayyid bani Omiriy tilidan aytilgan shukronalik ruhidagi gʻazal uzoq kutilgan sabrga sovgʻa sifatida berilgan Qaysning tugʻilishi voqeasidan keyin aytilgan. Gʻazal badiiy jihatdan juda ham goʻzal. Nido, tashbeh, talmeh, istiora, musajja kabi bir qancha badiiy sanʼatlar gʻazalning taʼsirini yana orttirgan.

Qush erdim bol sindurgʻon, havoyi nafsım oʻldurgʻon,
Uyum rahmatgʻa toʻldurgʻon, mahi tobon ato qilding.

Boshimgʻa faxr afsarin qoʻyub, shoh-u ulus sarvarni,
Beribon, naxli umrumni shahi Kanʻon ato qilding⁵.

Nosirxoja dostonining syujet tarkibiga 12 ta murabbaʼ kiritilgan. Maʼlumki, murabbaʼ janrining kelib chiqishi xalq ogʻzaki ijodiga borib taqaladi. Turkiy adabiyotda bu janrni ilk marotaba Ahmad Yassaviyning ijodida koʻrishimiz mumkin. Undan soʻng Mashrab, Ogahiy, Avaz Oʻtar, Muqimiy kabi ijodkorlar bu janrda barakali ijod qilishdi. Nosirxoja murabbaʼlarining umumiy hajmi 153 bayt. Ijodkorning badiiy mahoratini shundan anglashimiz mumkinki, murabbalar asosan 10 banddan iborat.

Xorazm shoirining oʻziga xos ijod yoʻnalishini namoyon qiladigan gʻazal, muxammas, mustahzod va murabbaʼlar esa qahramonlar ruhiy holati va voqealar rivojiga mutanosib ravishda bitilganki, ular orqali kitobxon oshiq-maʼshuqlarning iztiroblariga sherik boʻladi, ularning tuygʻularini oʻz qalbiga koʻchiradi, boshqacha aytganda, asar qahramonlari bilan birga yashay boshlaydi. Gʻazal, muxammas va murabbaʼlarda har bir voqelik va qahramonlar ruhiyatiga mos ravishda turli sheʼriy

⁵ Joʻrayev K. Nosirxoja valadi Mansurxoja. -Jizzax: Sangzor nashriyoti, 2014. - B.18.

o‘lchovlar va qofiyalardan foydalanganligi ijodkor badiiy mahoratini ko‘rsatuvchi yana bir omil sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nosirxoja valadi Mansurxoja. Layli va Majnun. Tabdil va nashrga tayyorlovchi Jo‘rayev K. -Jizzax: “Sangzor” , 2014.
2. Юсупова Д. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи. – Тошкент: “Академнашр”, 2013.